

گزارش سیاستی

چرا صادرات نفت به لحاظ ساختاری تحریم‌پذیر است؟

تهیه شده توسط:

گروه انرژی

محمد امین نبی سروستانی

فارغ التحصیل کارشناسی ارشد مهندسی صنایع
پژوهشگر گروه انرژی اندیشکده سیاست‌گذاری امیرکبیر

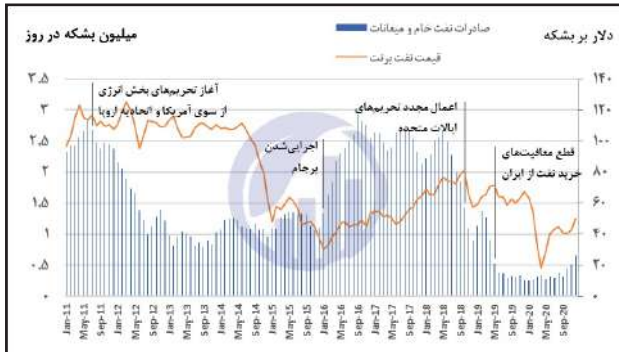
امین نوربخش

دانشجوی دکتری مدیریت دولتی
مدیر گروه انرژی اندیشکده سیاست‌گذاری امیرکبیر

مقدمه

تحریم (بازه سال‌های ۹۰ تا ۹۴ و ۹۷ تا کنون)، به طور جدی کاهش یافت، اما بازار نفت در هر دو دوره بدون نوسان جدی در قیمت، تعادل خود را حفظ کرد. در واقع، تحریم خرید نفت ایران و کاهش قابل توجه حجم صادرات نفت کشور با فشار آمریکا در دو دوره تحریم، عدم کارایی راهبرد اتکای به فروش نفت به عنوان تامین کننده منافع پایدار سیاسی و اقتصادی برای کشور را اثبات کرد.

شکل ۳- تغییرات صادرات نفت ایران و قیمت نفت در اثر تحریم‌ها

منبع: EIA

ایران با داشتن ۱۵۸ میلیارد بشکه نفت اثبات شده در جایگاه سوم بزرگترین دارندگان منابع متعارف نفت به شمار می‌رود. تولید نفت و میعانات گازی کشور نیز برابر با ۴/۵ میلیون بشکه در روز (قبل از تحریم‌های سال ۱۳۹۷) است که کشور را در تولید نفت در رتبه چهارم قرار داده است (شکل ۱).

شکل ۱- بزرگترین دارندگان ذخایر نفت متعارف در جهان

منبع: BP Statistical Review 2022

با توجه به این که جمهوری اسلامی دائماً در معرض تحریم قرار دارد و بیانات رهبر معظم انقلاب و اسناد بالادستی کشور نیز بر لزوم مصون‌سازی اقتصاد در برابر تحریم‌ها تاکید دارد، این سوال مطرح می‌شود که آیا در بلند مدت، راهبرد تجارت انرژی کشور می‌تواند مبتنی بر صادرات نفت باشد یا خیر. در این گزارش تلاش می‌شود با بررسی مولفه‌های تحریم‌پذیری یک تجارت، این گزاره تبیین شود که چرا صادرات نفت تحریم‌پذیری بالایی دارد و نمی‌تواند مبنای تجارت انرژی کشوری مانند ایران قرار گیرد.

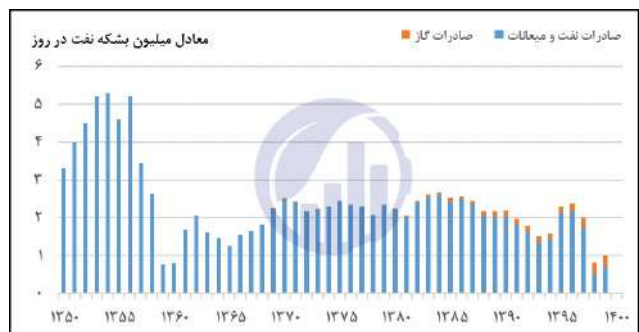
تحلیل

تحقق تحریم نیازمند دو مولفه اراده تحریم و امکان‌پذیری تحریم است. اراده تحریم عبارت است از اراده سیاسی کشور تحریم‌کننده یا متحد آن برای اعمال تحریم. امکان‌پذیری تحریم نیز به معنی امکان اعمال تحریم خرید محصول مورد نظر توسط تحریم‌کننده است. در این گزارش به اراده تحریم، یعنی اینکه چرا کشوری می‌خواهد ایران را تحریم کند، پرداخته نمی‌شود و تمرکز بحث بر امکان‌پذیری تحریم است؛ یعنی چه شرایطی باید محقق شود تا کشوری که تمایل دارد ایران را تحریم کند، بتواند آن را انجام دهد و کشوری که تمایل به این کار ندارد، در دور زدن تحریم ناکام باشد.

به طور کلی امکان‌پذیری تحریم تجارت کالا به دو دسته قابلیت جایگزینی و قابلیت شناسایی آن کالا تقسیم می‌شود (شکل ۴). مولفه اول تحریم‌پذیری، قابل جایگزین بودن محصول مورد تحریم است. با توجه به این که انرژی یکی از زیرساخت‌های اصلی اقتصاد کشورها است، امنیت تامین آن برای کشورها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. به همین دلیل، در صورتی که کشوری بخواهد مطابق اراده آمریکا، خرید نفت ایران را تحریم نماید، بایستی جایگزینی برای آن داشته باشد. لذا ایالات متحده برای اعمال تحریم‌های ایران، باید جایگزین مناسبی به خریداران آن ارائه دهد. به علت ویژگی‌هایی که در ادامه شرح داده می‌شود، نفت ایران و به طور کلی نفت، از امکان جایگزینی بالایی برخوردار است.

نگاهی به آمار ۵۰ سال گذشته صادرات نفت و گاز نشان می‌دهد تجارت انرژی کشور عمدتاً مبتنی بر صادرات نفت خام بوده است. همانطور که نمودار شکل ۲ نشان می‌دهد، در دوره‌های قبل از تحریم‌های دهه ۹۰، صادرات نفت خام و میعانات گازی ایران به طور متوسط حدود ۲/۳ میلیون بشکه در روز بوده است. همچنین، صادرات گاز در این بازه به میزان حدوداً روزانه ۱۵۰ هزار بشکه معادل نفت خام (حدود ۷٪ از کل تجارت انرژی کشور) و عمدتاً در قالب صادرات گاز به ترکیه انجام می‌شده است.

شکل ۲- میزان صادرات نفت خام، میعانات گازی و گاز طبیعی ایران در ۵۰ سال اخیر

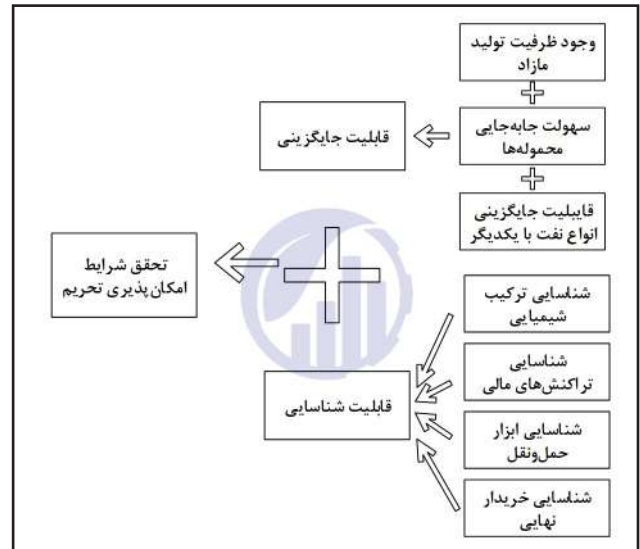

منبع: وزارت نفت، EIA، ایردا

وجود منابع عظیم نفت و گاز در ایران اثرات جدی بر اقتصاد سیاسی و به ویژه تعاملات اقتصادی و سیاسی ایران در عرصه بین‌المللی داشته است. به طور خاص، صادرات نفت از پیش از انقلاب، همواره نقش جدی در سیاست خارجی کشور از یک سو و تامین بودجه دولت از سوی دیگر داشته است. با صادرات نفت، از طرفی ابزاری برای ایجاد تعادل سیاسی-امنیتی در روابط با کشورهای جهان و به ویژه کشورهای غربی ایجاد می‌شد، و از طرفی دیگر با دریافت مبالغ حاصل از صادرات نفت، مخارج ارزی دولت تامین می‌شد. اما تشدید تحریم‌ها در دهه ۹۰ آسیبی جدی به صادرات نفت ایران وارد کرده و معادلات قبلی حاکم بر تجارت انرژی کشور را با چالش مواجه کرده است. همان‌طور که در شکل ۳ مشخص است، علی‌رغم اینکه صادرات نفت ایران در دو دوره

قابلیت جایگزینی نفت شامل زیرمولفه‌های وجود ظرفیت تولید

شکل ۴- شرایط امکان پذیری تحریم

منبع: گزارش بازمعماری تجارت انرژی کشور، اندیشکده سیاست‌گذاری امیرکبیر

اولاً، نفت هر مخزن دنیا از طریق ترکیب شیمیایی مختص خود قابل شناسایی و تفکیک از سایر نفت‌های جهان است. لذا می‌توان نفت ایران را با کمک شناسنامه مختص به خود شناسایی کرد^۲. ثانیاً، ابعاد مالی بزرگ روش‌های مرسوم معاملات نفتی باعث می‌شود تراکنش‌های مربوط به آن‌ها به سادگی در نظام مالی مبتنی بر دلار مورد شناسایی قرار گیرد و از این طریق ایالات متحده بتواند خریداران نفت ایران را شناسایی و مورد تحریم قرار دهد. ثالثاً، نفت خام عمدتاً از طریق کشتی‌های غول‌پیکر نفتکش جابه‌جا می‌شود. کشتی‌ها برای حفظ ایمنی و شناسایی از سامانه شناسایی خودکار استفاده می‌کنند که باعث رصد محموله‌های نفتی می‌شود و حتی در صورت خاموش کردن سامانه ردیابی نیز از طریق تصاویر ماهواره‌ای قابل رصد می‌باشند. این موضوع باعث می‌شود آمریکا محموله را شناسایی، توقیف و مصادره کند یا خریدار آن را جریمه نماید. رابعاً، مصارف نهایی نفت خام و میعانات شامل سوخت، گرمایش، روان‌کننده، خوراک پتروشیمی و ... می‌باشد اما قبل از رسیدن به دست مصرف‌کننده باید در پالایشگاه‌ها مورد پالایش قرار گیرد و اجزای آن تفکیک گردد. با توجه به این که پالایشگاه‌ها در جهان محدود و مشخص بوده و قابل شناسایی هستند^۳، خرید نفت تحریم‌شده از سوی آن‌ها با ریسک بالای شناسایی و جریمه همراه است. لذا در مجموع با داشتن ویژگی‌های فوق در تجارت نفت خام، این تجارت از لحاظ قابلیت شناسایی تحریم‌پذیری بالایی دارد.

جمع بندی و پیشنهاد

با توجه به علل فوق، مشخص می‌شود که تجارت نفت به لحاظ ساختاری تحریم‌پذیر است، چرا که اولاً حجم تولید و صادرات نفت ایران در حدی نیست که با تحریم آن خلا جدی در تامین نفت جهان ایجاد شده و هزینه جدی برای تحریم‌کننده یا دیگر کشورها داشته باشد و لذا قابلیت جایگزینی بالایی دارد. ثانیاً، به آسانی قابل شناسایی بوده و فروش آن در شرایط تحریم با ریسک بالایی برای خریدار همراه است. بنابراین، نیز با توجه به امکان ایجاد ارزش افزوده بالا و تنوع محصولات بسیار زیاد از نفت (به ویژه در مقایسه با گاز طبیعی) در صورت توسعه زنجیره ارزش آن، باید در عین حفظ حجمی از صادرات نفت خام برای مقاصد سیاسی، بیشتر روی توسعه صنایع پایین‌دستی نفت متمرکز شد و با ایجاد پالایشگاه و پتروپالایشگاه زنجیره ارزش نفت در داخل را توسعه داد. این کار علاوه بر ایجاد ارزش برای اقتصاد ملی، با خرد شدن محموله‌ها و کاهش قابلیت شناسایی، تحریم‌پذیری تجارت نفت را با تبدیل به فراورده و محصولات پتروشیمی کاهش می‌دهد.

مازاد، سهولت جابجایی محموله‌ها و قابلیت جایگزینی انواع نفت با یکدیگر می‌باشد. وجود این سه زیرمولفه به طور همزمان، برای تحقق قابلیت جایگزینی الزامی است. اولاً، اساساً باید حجم مناسبی از تولید نفت مازاد بر نیاز جهانی وجود داشته باشد تا بتوان جایگزینی نفت ایران را در ابعاد گسترده انجام داد. با توجه به آمارها، ظرفیت عرضه مازاد نفت توسط سایر کشورها می‌تواند کاهش عرضه نفت ایران را پوشش دهد. ثانیاً ماهیت بازار نفت از سیالیت بالایی برخوردار است و اصطلاحاً دارای بازار جهانی است. محموله‌های نفتی معمولاً با کشتی و با قراردادهای کوتاه‌مدت (شش ماهه و کمتر) یا تک محموله، معامله می‌شوند. لذا در صورتی که خریدار بخواهد نفت ایران را خریداری نکند به راحتی می‌تواند از هر نقطه از جهان نفت جایگزین نفت ایران را تهیه نماید. ثالثاً نفت مناطق مختلف متناسب با ویژگی‌های شیمیایی قابلیت استفاده در برخی پالایشگاه‌ها را دارد و ضمناً در صنعت پالایش نفت سامانه‌هایی وجود دارند که بر حسب ویژگی‌های تجهیزات مورد استفاده، ترکیب نفت بهینه را پیشنهاد می‌دهند که این ترکیب می‌تواند لزوماً نفت متعلق به یک منطقه نبوده و ترکیبی از نفت مناطق مختلف باشد. لذا نفت مناطق مختلف به تنهایی یا به صورت ترکیب شده، قابلیت جایگزینی به جای نفت مناطق دیگر را دارد. بنابراین، از لحاظ مولفه قابلیت جایگزینی تجارت نفت به شدت تحریم‌پذیر است.

مولفه دیگر امکان‌پذیری تحریم، قابلیت شناسایی کالای تحریم‌شده است. بدین معنی که کالای مورد تحریم با موارد هم‌جنس غیرتحریمی قابل تمایز باشد. قابلیت شناسایی شامل زیرمولفه‌های شناسایی ترکیب شیمیایی، شناسایی تراکنش‌های مالی، شناسایی ابزار حمل‌ونقل و شناسایی خریدار نهایی است. اگرچه وجود تمام این ویژگی‌ها برای ایجاد قابلیت شناسایی الزامی نیست، ولی تجارت نفت با داشتن تمام آن‌ها، که در ادامه بدان اشاره می‌شود، برای تحریم‌کنندگان قابلیت شناسایی بالایی دارد.

۱. Oil Production Spare Capacity: اصطلاحی در صنعت نفت و به معنای ظرفیت بلااستفاده در تولید نفت یک کشور است که در عرض ۳۰ تا ۹۰ روز (بر حسب تعاریف مختلف این مفهوم) وارد مدار تولید شده و تا چند ماه این تولید تداوم یابد..

۲. با استفاده از آزمایش کروماتوگرافی، ترکیبات شیمیایی مختص نفت هر منطقه، مانند دی‌ان‌ای انسان‌ها، قابل تفکیک است.

۳. حدود ۷۰۰ پالایشگاه در جهان وجود دارد و نفت ایران نیز قبل از تحریم‌ها به طور سنتی به ۴۰ پالایشگاه صادر می‌شد.